

**БЕШТА П.П.,
здобувач**

*Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

Протягом ХХ століття Балканський регіон неодноразово ставав потужним центром нестабільності в Європі, спричиняючи далекосяжні наслідки для безпеки континенту і постаючи об'єктом пильної уваги світових гравців. Останній приклад – події навколо Косово, став серйозним випробуванням для міжнародного співтовариства в плані здатності врегулювання міжетнічних конфліктів, що становлять потенційну загрозу для регіональної та загальної стабільності.

Проблема нормалізації ситуації в автономному краї Республіки Сербія Косово і Метохія, який із червня 1999 року знаходиться під міжнародним протекторатом ООН, та визначення його остаточного статусу залишається складним питанням і викликає стривоженість світових столиць. Вибух у березні ц.р. масового етнічно мотивованого насилля, спрямованого проти сербів, нагадав про серйозність та непередбачуваність ситуації в краї.

Згідно з останніми заявами, 2005 рік може стати ключовим періодом для більш предметного підходу світового співтовариства до цієї

**ІСТОРИЧНИЙ
КОНТЕКСТ
ВИНИКНЕННЯ І
ЗМІСТ
КОНЦЕПЦІЇ
СТВОРЕННЯ
"ВЕЛИКОЇ
АЛБАНІЇ"**

проблеми. На сьогодні практично ні в кого немає сумнівів, що спосіб вирішення питання статусу Косово матиме далекосяжний вплив на ситуацію в країнах регіону, обтяжених міжетнічним протистоянням, таких як Сербія і Чорногорія, Боснія і Герцеговина, Македонія, і тому потребує дуже виваженого та ґрунтового підходу.

Проте, сучасні проблеми – не нові, і мають глибокі історичні корені. Для кращого розуміння актуальних процесів у Південно-Східній Європі, зокрема в контексті прийняття важливих рішень, що можуть мати результати на довгострокову перспективу, варто предметніше розглянути історичні передумови сучасних явищ.

Зокрема, очевидна пов'язаність останніх подій у Косово, Македонії та на Півдні Сербії в черговий раз актуалізують концепцію створення "Великої Албанії", розроблену наприкінці XIX століття. Саме в цей період виразно виникло "східне питання", окреслено цілі головних гравців та їх суперечності, які визначали місце Балкан у загальноєвропейській палітрі інтересів. Тим більше, що сформульовані тоді підходи і концепції залишаються актуальними і сьогодні.

Балкани все ще залишаються "пороховою бочкою" Європи і її найбільш вразливим місцем. Сучасні міжнародні актори на початку XXI ст., як і наприкінці XIX, намагаються вирішити ключові для європейського континенту питання – як розв'язати проблеми, успадковані з часів розпаду колишньої Югославії; як у довгостроковому плані стабілізувати регіон Південно-Східної Європи; які моделі для стабілізації та розвитку Боснії і Герцеговини, Косово, Македонії найбільше сприяли б цим завданням.

Питання передумов виникнення та змісту концепції "Великої Албанії" в контексті геополітичних інтересів "великих країн", що є темою даного дослідження, відносно слабо вивчена в сучасній науковій думці. При цьому часто недооцінюється її роль у стратегії головних гравців, сутність і вплив на відносини між народами регіону та загальну систему стабільності. Тематика контексту її зародження недостатньо висвітлюється в останніх публікаціях, оскільки центр уваги зміщено до подій Першої та Другої світових воєн (Дж.Борозан). Особливо актуальним сьогодні є період 90-х років, пов'язаний з розпадом СФРЮ та операцією НАТО у 1999 р. (В.Петрич, Р.Пихлер, М.Гленні, П.Сімич, Р.Каплан, М.Джилас).

Враховуючи те, що великоалбанська ідеологія, яка червоною ниткою проходить через події на Балканах протягом XX ст. – початку XXI ст., у своїй цілісності базується на основах, закладених при формуванні та діяльності т.зв. Призренської ліги, саме цей період є центральною темою статті.

При написанні роботи широко використовувалися наявні дослідження із цієї тематики переважно югославських (Д.Борозан, Х.Барич,

Д.Богданович, Б.Храбак, Л.Стоянович, П.Сіміч, Й.Хаджи-Васильєвич) та албанських (С.Скенді, П.Імамі, К.Фрашері, Ш.Рахімі, С.Різай, М.Берішай) авторів. З метою якомога більш об'єктивного відображення реальної картини і збалансування деколи упередженого погляду на події місцевих істориків значна увага в дослідженні приділена роботам західних (Л.Ставрїанос, Х.Скандерл, Ч.Єлович, Б.Єлович) та російських (І.Сенкевич, Е.Гуськова, А.Задохин, А.Низовський, Н.Васильєва, В.Гаврилов) науковців.

* * *

Для якнайповнішого відображення контексту виникнення паналбанських планів у кінці ХІХ століття необхідно хоча б побіжно зупинитися на таких питаннях, як становище албанців в Оттоманській імперії та їх пізніше порівняно з іншими народами національне пробудження, "східне питання", ситуація на Балканах напередодні укладення Сан-Стефанського миру, проведення Берлінського конгресу 1878 р., з якими безпосередньо пов'язане виникнення першої великоалбанської програми в ХІХ ст.

Становище албанців в Османській імперії

Не дивлячись на те, що в сучасних умовах пост-Гельсінського устрою Європи, заснованому на непорушності кордонів, історична аргументація, не дивлячись на своє фундаментальне значення, не може служити достатньою підставою для висунення вимог щодо територіальних змін, і тим більше не може бути оправданням для досягнення цих цілей сільовими методами, саме історична аргументація досить часто зустрічається при обґрунтуванні територіальних аспектів великодержавницьких проєктів, яким є проєкт "Великої Албанії". Тому, передусім кілька штрихів щодо походження албанців.

Варто зазначити, що історія албанського народу, зокрема до ХVІІ століття відносно слабо висвітлена в сучасній історичній думці та джерелах. Зокрема, досить спірним залишається питання походження албанського етносу. Більшість албанських істориків, як і чимало світових науковців, посилаючись на лінгвістичні, археологічні та антропологічні факти, вказують на те, що албанці є нащадками іллірів, які населяли адриатичні території на північний захід від давньогрецької цивілізації. Згідно із цією версією, після приходу в VI ст. на Балкани слов'ян, а також під впливом греків албанські племена мігрують на захід і північ відповідно та закріплюються в малодоступних гірських місцевостях (територія сучасної північної і центральної Албанії).

З огляду на відсутність чітких історичних фактів особливе місце в цьому плані займають свідчення лінгвістів, які стверджують, що албанська мова є представником давньої ілліро-фракійської мовної групи. На про-

тивагу т.зв. "іллїрійській теорії" походження, розвинутій німецьким істориком Й.Тунманом ще в 1774 р. та підтримуваній європейськими вченими Г.Майером, П.Кречмером, згідно з якою походження албанців прив'язувалося суто до лінгвістичного континуїтету з іллїрами, наявність в албанській мові значної кількості фракійських елементів та низка інших факторів (наприклад запозиченість термінів, що відносяться до мореплавства та рибальства, з грецької, латинської, слов'янських мов) дозволяють поставити під сумнів автохтонність албанських племен на берегах Адриатичного моря. Виходячи із цього, Х.Барич, К.Паулі, Х.Хірт, А.Селишев стверджують про скоріше фракійське походження праалбанців, які перемістилися на західні Балкани з центральних районів півострова на схід від лінії річок Морава-Нішава-Струм¹. Проте, про часові рамки їх переселення відомо мало, що дає змогу іншим історикам ставити питання про період етногенезу албанців та його співвідношення із часом приходу слов'янських народів (IV-VII ст.)². Наголошуючи на недостатності історичних джерел, зокрема в період VI-XII ст., які б чітко свідчили про іллїрійсько-албанський континуїтет, стверджується обмеженість автохтонного ареалу албанських племен гірськими районами теперішньої Албанії, і, таким чином, заперечується албанцям право першопоселенців на спірних з точки зору історичної приналежності територіях. Попри всі неясності загальноновизнаним є факт, що албанці належать до найстаріших етносів Південно-Східної Європи³.

Звідси кожна зі сторін виводить власні "історичні права" на певні території (зокрема Косово і Метохія, південно-східна Чорногорія, Рашська область (Санджак), Південь Сербії, Західна Македонія, частина північно-західної Греції), які протягом уже близько півтора століть є об'єктом взаємних претензій і конфліктів. Практично, ці прикордонні з сучасною Албанією землі і становлять територіальну основу великоалбанської програми.

До XIV століття незалежних державних утворень албанців не існувало. Після потужного опору, очолюваного національним героєм – князем Скендербегом (Джердж Кастріота), албанські землі після 1467 р. (смерть Скендербега) повністю завойовуються турками.

Прихід турків відобразився на соціально-економічному і релігійному становищі албанців. Традиційно існував чіткий, зокрема мовний, поділ на північну (геги) та південну (тоски) групи албанців, межа якого проходила по р.Шкумбі. Геги, проживаючи в гірській малодоступній місцевості, були більш войовничими і аж до кінця XIX століття знаходилися в стані племінної роздробленості та відповідного архаїчного племінного укладу; займалися переважно скотарством; сповідували в більшості католицизм і в силу своєї неприступності та відсутності природних багатств до кінця так і не були поставлені турками під свій контроль – цен-

тральна влада рідко коли сягала далі від меж міст. Тоски – володіли більш родючими землями, займалися їх обробкою, переважно православні (під впливом грецької церкви з півдня), з домінуванням великих землевласників-феодалів. Унаслідок поділу християнства на "східну" та "західну" гілки в 1054 р. відбувся і відповідний поділ албанських племен – північна частина потрапила під вплив Риму і Венеції, а південна – греків і слов'ян.

Важливими наслідками турецького завоювання стали ісламізація і подальше соціально-економічне розшарування албанців. І якщо північні племена приймали іслам перш за все в сенсі посилення своєї позиції в частих зіткненнях із слов'янами, то на півдні, де влада турків була значно відчутнішою, правлячі династії переходили в іслам для збереження свого положення і володінь, отримання рівноправного становища у владній ієрархії імперії, а також вигідних податкових та інших переваг. Більшість населення півдня наслідувало їх приклад, і в результаті на кінець XIX століття ступінь ісламізації албанського населення досягнув 77%⁴. Сучасна Албанія є єдиною переважно ісламською європейською країною – 70% населення мусульмани, 20% – православні, 10% – католики.

З іншого боку, в умовах низького рівня національного розвитку народів, що входили до складу імперії, та внаслідок принципів побудови та функціонування Порти, одним з основних факторів, що формував в її рамках спільноту вищого порядку ніж сільські общини та міські гільдії, була релігія. У плані соціально-культурної стратифікації підлеглі султана поділялися на релігійні общини – міллети, у рамках яких відбувалося формування суспільних відносин і захист прав та інтересів (особливо це стосувалося освіти). У той час, як в Європі панувала ера націоналізму і побудови національних держав, балканські народи скоріше асоціювали себе в контексті спільності віросповідання ніж єдності політичної⁵. Тому, у цілому, релігійний фактор займав значне місце в житті народів півострова. Крім того, на думку деяких албанських істориків, строкатий "релігійний склад був приречений відіграти домінуючу роль в еволюції албанській еволюції"⁶.

Таким чином, у складі Оттоманської імперії албанський етнос знаходився в стані роздробленості як у лінгвістичному та релігійному, так і в соціально-економічному та укладному аспектах. Як зазначається в албанському меморандумі прем'єр-міністра Британії Б.Дізраелі "Албанія має стільки урядів – скільки племен, а це означає, що немає жодного"⁷.

Визнання зверхності султана та ісламізація посилила владне становище албанської керівної верхівки, дозволили їй брати активну участь в управлінні імперією. Політика Порти щодо надання всіляких привілеїв мусульманам і дискримінації християн, зокрема в період за-непаду імперії протягом XVII – XIX століттях, надавало албанцям, які

у своїй більшості прийняли іслам, значні переваги над християнським населенням. "Албанські та боснійські мусульмани вважалися балуваними дітьми Османської імперії"⁸.

Репресії над християнами особливо посилено в XVII ст. у зв'язку з припиненням турецької експансії в Європу, поглибленням кризових явищ в імперії та просуванням Габсбурзької монархії на Балканський півострів. Участь слов'ян в австрійсько-турецьких війнах на боці Відня була також причиною силових заходів. Результатом цього стали суттєві демографічні зміни на території Балканського півострова, пов'язані з міграцією населення як в межах самого півострова, так і за межі турецької імперії. Окреме місце займає переселення сербів за згодою Відня в прикордонні з Османською імперією райони.

Яскравим прикладом інтенсивності вищезгаданих процесів є два масових переселення сербського населення з турецьких територій після австрійсько-турецьких воєн у 1690 р. (біля 200 тис.чол.) та 1737 р.⁹.

Відповідно, звільнені землі поступово колонізувалися прихильним Порті населенням, у т.ч. албанцями. Зокрема, протягом XVII – XIX століть відбулися великі міграції албанців на грецькі території (Центральна Греція, Пелопоннес), а також до т.зв. "Старої Сербії" (сучасне Косово), Західна Македонія. За оцінкою С.Скенді "це була не албанська діаспора, а албанська експансія"¹⁰.

Масова колонізація родючих земель, що одночасно супроводжувалося асиміляцією чи витісненням слов'ян на північ, викликала численні зіткнення албанців із сусідами і, відповідно, закладала основи неприязні у відносинах з іншими народами.

Разом з тим, слід відзначити, що відносини албанців із сусідами характеризувалися не тільки протистоянням і конфліктами. Варто згадати спільну боротьбу проти османських завойовників, зокрема під час Косовської битви 1389 року; співробітництво деяких північноалбанських племен із сербськими, чорногорськими та боснійськими князями в анти-турецьких кампаніях; обмежена участь албанців у сербських повстаннях XIX ст. тощо¹¹. Хоча, приклади такої співпраці можна скоріше віднести до виключень, ніж до стійкого явища.

Переселення відбувалося як спонтанно – з соціально-економічних причин, так і планово у зв'язку з "ймовірним намаганням Порти запобігти гомогенізації слов'янського населення, яке повставало проти оттоманської влади, і перешкодити створенню нових національних держав на Балканах"¹². "Турецька влада, намагаючись роз'єднати підкорені народи, створювала адміністративно-територіальні одиниці (єялети, потім віласти) таким чином, щоб у складі одного віласту проживало змішане населення. За таким же принципом у 1836 р. був створений і Косовський єялет."¹³. У кінці 1860 р. керівництво Порти, у контексті

політики спиралося на лояльне ісламізоване населення імперії і зокрема албанців, розглядало варіант створення єдиного албанського моноетнічного віласту із центром у Призрені. Крім того, часто албанці використовувалися Портою для здійснення репресій над бунтівниками (наприклад після сербської революції 1804-1812 рр.).

У контексті імперіалістичної політики Порти щодо розпалювання ворожнечі між підкореними народами, ключову роль у чому відігравав поділ по лінії віросповідання. Прийняття ісламу та значне місце в ієрархії Оттоманського царства зробили албанців (поряд з босняками¹⁴ та помаками¹⁵) інструментом домінації Константинополя над християнським населенням на Балканах.

З огляду на це, Портою докладано зусиль для стримування процесів, які могли б сприяти об'єднанню роздробленого албанського народу та розвитку національної самосвідомості, як і, у принципі, інших народів. Так, до середини XIX ст. була відсутня албанська абетка, освіта албанською мовою заборонялася навіть після прийняття Імперського рескрипту 1856 р. (вважається найважливішим реформаторським законом Порти в XIX ст., що обіцяв серед іншого і рівні права в освіті для народів імперії), оскільки спільна мова могла консолідувати албанців, сприяти розвитку національної літератури, історії та врешті свідомості з усіма витікаючими із цього наслідками. Безуспішними залишилися і спроби албанських інтелектуалів (Naum Veqilharxhi – творець нової албанської абетки, 1844 р.; Konstandin Kristoforidni) запровадити систему освіти албанською мовою і намагання створити протягом 1864-1871 рр. у Стамбулі албанські культурні товариства тощо¹⁶.

Грецька православна церква в особі Константинопольського Патріарха, широко присутня на півдні Албанії, керуючись інтересами поширення свого впливу, також намагалася протистояти цим процесам. Поряд з турецьким урядом вона намагалася використовувати національну відсталість і роздробленість албанців для укріплення своїх позицій та експансії¹⁷.

У той же час, положення албанської верхівки в імперії було досить вигідним і представники знаті займали важливе положення в системі влади, включаючи армію¹⁸, про що існує чимало історичних фактів¹⁹. Зокрема, враховуючи відносно невелике населення, непропорційно велике число албанців досягли вищих постів в оттоманській ієрархії – біля 30 великих візирів були албанцями²⁰. Албанцем був і відомий Мухамед-алі – правитель Єгипту²¹. На кінець XIX ст. турецький султан Абдул Хамід найбільше довіряв саме албанцям і в значній мірі залежав від них – охорона палацу султана та перша армія, яка охороняла столицю, складалася переважно з албанців, великим візиром довгий час був албанець Ферид Паша. Крім того, албанці традиційно формували кістяк турецьких військ в Європі²².

Мав місце і фактор зосередження в Цариграді албанської політичної

міграції зі складу албанської верхівки, яка за участь в опорі проти адміністративно-централістських дій Стамбула часто виселялась "на перевиховання" в Азію (Багдад тощо) і якій із заслання було заборонено повертатися до своїх рідних місць. Взамін їм пропонувалися високі посади в адміністративній системі²³.

Інспіровані Європою та Росією прогресивні реформи в імперії були в основному негативно сприйняті албанцями, оскільки з одного боку позбавляли всіх переваг і привілеїв, гарантованих мусульманам, і в цьому зрівнювали їх у правах із християнами, а з іншого – рушили їх старий племінний уклад²⁴. І хоча албанські династії дали чимало визначних державних діячів імперії, вважається, що за своїм характером у сенсі національного згуртування албанців вони були "в цілому інертними та непрогресивними"²⁵. У соціокультурному плані албанська етнічна група вважається близькою до суспільства закритого традиціоналістського (звичаєвого, племінного) типу, для якого характерна "сповільнена реакція на зміну реальності з різким зростанням стихійної активності в кризових ситуаціях"²⁶.

* * *

Сукупність вищенаведених факторів призвела до того, що хоча албанці, використовуючи сприятливі можливості, значно зміцнили свої позиції в регіоні, а їх еліта зайняла важливе місце в турецькій системі, албанський етнос у своїй консолідації та національному пробудженні в цілому значно відстав від інших народів²⁷. Носіями передових поглядів виступала албанська діаспора (в основному в Італії), яка була значно ближча до ідей Просвітництва та зростаючого в Європі націоналізму.

"Вигідне положення албанців в імперії разом з відсутністю засобів захисту та стимулювання розвитку національної культури пояснює, чому протягом століть вони беззастережно сприймали Оттоманське владарювання і залишалися глухими до заклику націоналізму, що охопив їх Балканських сусідів."²⁸

Напередодні Берлінського конгресу та формулювання програми створення "Великої Албанії" становище албанців характеризувалося високим рівнем роздробленості (культурної, релігійної, соціального укладу), низьким загальним рівнем соціально-економічного розвитку і початковою стадією формування національної самосвідомості, як визначально-державотворчого фактору. У порівнянні з іншими народами Балкан, зокрема в складі турецької імперії, вони залишалися значно позаду за своїм загальним рівнем розвитку.

Східне питання і інтереси головних акторів

Друга половина XIX століття ознаменувалася фундаментальними

політичними змінами на європейському континенті. Об'єднання і посилення Німеччини, поразка Франції у війні 1870-1871 рр. і її відповідне послаблення, воз'єднання Італії та її поступовий вихід на арену суттєво змінили розклад сил на європейській сцені і обумовили нові пріоритети зовнішньої політики головних акторів. Після з'ясування відносин між собою та встановлення більш-менш визначеного балансу сил в Європі на основі блоку "Антанти" Франція-Англія-Росія та держав "Центральної осі" Німеччина-Австро-Угорщина-Італія на черзі опинилися "балканські справи".

Тимчасова стабілізація нової політичної ситуації дозволила Австро-Угорщині активізувати східний вектор експансії, а саме – Балканський напрям, де її інтереси стикалися з інтересами іншого ключового балканського гравця – Росії.

Вихід на передній план так званого "східного питання" і призвело до кризи 1875-1878 рр., яка значно змінила становище в Південно-Східній Європі, а Берлінський конгрес 1878 р. став поворотним моментом в історії народів Балканського півострова.

"Східне питання" було одним із ключових і довготривалих проблем в історії Європи протягом кінця XVII – початку XX століть. У його основі лежить проблема невизначеності великих європейських столиць щодо долі територій європейської частини Османської імперії. Вона виникла після Карловицького договору 1699 р., який ознаменував новий етап в історії Балкан – припинення європейської експансії Порти, її поступове ослаблення і витіснення на схід. Вирішивши одну проблему – експансію Османів, Європа постала перед іншою – яким чином заповнити вакуум, що утворюється після відступу імперії, яка розпадається.

У силу своєї великої території, значних природних і людських ресурсів, а також ключового геополітичного значення, Балканський півострів стає об'єктом політики великих держав Європи, і перш за все Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) та Росії, які претендують на головні ролі при поділі "пирога", а також Великобританії.

Російська імперія проявляє інтерес до експансії на південь, розвалу Османської імперії та заволодіння протоками Босфор і Дарданелли, які відіграють стратегічне значення для виходу із "закритого" Чорного моря в "тепле" Середземноморське. Особливо ця потреба стає дедалі актуальною внаслідок зростаючого експорту сільськогосподарської продукції, головним транспортним коридором якої є морський шлях. На службу економічним і геополітичним інтересам Росія ставить ідеологію панхристиянства (захисту інтересів християнського населення) і панславізму (захисту інтересів слов'ян), яка обґрунтовує експансію на південь і дозволяє контролювати і при потребі втручатися в справи Порти.

Головним фактором Австро-Угорської "східної політики" було перш за

все забезпечення цілісності та стабільності в імперії, третьою за чисельністю компонентою якої були слов'яни. Будь-які хвилювання та різкі зміни ситуації серед слов'янського населення Туреччини несли в собі подвійну загрозу для Австро-Угорщини. По-перше, заворушення та національно-визвольні виступи могли перекинутися і на територію Австро-Угорщини, а по-друге, створення на південно-східних кордонах великої слов'янської держави могло знову ж таки стати центром тяжіння і збудником неспокою і серед поневолених слов'ян австро-угорської імперії. Крім того, посилення слов'янського фактору означає з одного боку посилення впливу Росії на півострові, а з іншого – блокування "східного" вектора експансії, який активізується починаючи з другої половини 70-х років.

Тому спочатку Відень, пам'ятаючи про події 1848 р. і зосереджений більше на укріпленні власної внутрішньої стабільності, в основному керувався ціллю збереження статус-кво в регіоні, намагаючись зміцнити свій вплив серед народів півострова. Разом з тим, з огляду на те, що протягом XIX ст. значно активізуються національно-визвольні рухи поневолених народів і зміни стають неминучими, у 1875 р. перевагу отримують політичні кола Австро-Угорщини, які пропагують активізацію політики територіальної експансії на південний схід, перш за все як метод утримання ситуації в цьому регіоні під контролем²⁹. При цьому широко використовувалися вплив і поширення католицизму.

Великобританія, у свою чергу, традиційно виступає стримуючим чинником і бореться за збереження занепадаючої Порти, керуючись власними торговельно-економічними інтересами і міцними позиціями в Леванті, захистом Середземного моря і Суецького каналу та транспортних шляхів до Індії від втручання Росії, а також підтримкою бажаного балансу сил в Європі.

Ослаблена Франція відіграє епізодичну і непринципову роль у подіях кінця XIX ст., Німеччина також не проявляє великого інтересу до регіону, обмежуючись роллю арбітра в змаганнях Австро-Угорщини і Росії, а Італія, хоча і входить до числа безпосередньо зацікавлених сторін, у силу своєї внутрішньої непевності поки що не володіє достатньо вагомим голосом в європейському концерті – її політика в регіоні знаходиться в стані розвитку і зростання.

Національні рухи підкорених народів і власне албанська програма

Одним з головних чинників поступової деградації Османської імперії були національно-визвольні рухи підневільних народів, що було зумовлено насамперед зростанням національної свідомості, посиленням притисків і обмежень з боку імперії та погіршенням соціально-економічного становища, що супроводжувало її занепад. За цих умов, рухи поневолених народів мали характер і національного визволення, оскільки мали на меті побудо-

ву суверенних національних держав, і соціальної революції, сприяючи рушенню застаріваючої феодально-абсолютистської системи³⁰.

З початку XIX століття активізуються національні рухи балканських народів, у той час як великоалбанська програма набуває розвитку набагато пізніше і тому відстає від сусідів принаймні на кілька етапів. Так, концепція побудови албанської держави в більш-менш чітко вираженому вигляді з'являється тільки після Сан-Стефанського договору 1878 р., який власне і став стимулюючим поштовхом для її формулювання. У той час, як сусіди на Берлінському конгресі здобували незалежність (Сербія, Чорногорія, Румунія), або ж з великими шансами претендували на суверенітет, не здобувши його тільки в силу зовнішніх причин (Болгарія), албанці тільки заявили про свої цілі. При цьому інші народи вже пройшли довгий шлях важкої національно-визвольної боротьби, тоді як албанська еліта тільки підійшла до етапу ідеологічного формулювання національної програми, після якої за невблаганною історичною логікою йдуть складні і довготривалі періоди відстоювання своїх національних ідеалів, у тому числі і зі зброєю в руках.

У цьому контексті слід відзначити, що одним із ключових стимулів розвитку національної свідомості і опору режиму були зростаючі з соціально-економічним занепадом Порти переслідування слов'ян з боку османських феодалів і яничар, що в силу вищезначених причин у значно меншій мірі стосувалося албанців.

Разом з тим, албанці також були досить чутливими до дій турецької влади. Постійні спроби Порти поставити під свій контроль албанські племена (у першу чергу збирання податків та війська) через їх спротив не завжди увінчувалися успіхом, а реформи XIX ст. (танзимат) викликали зростання незадоволеності албанців, що сприяло їх активізації в протидії Стамбулу. Будучи глибоко традиціоналістським народом, албанці дуже болісно сприйняли скасування в 1830 р. племінного самоуправління, а саме усунення від влади на місцях "наслідних племінних господарів племен – дербейлерів" і їх заміну на турецьких чиновників із центру. Як буде показано далі, незадоволеністю племінної верхівки Порти також спробує скористатися у своїх цілях.

Іншим фактором, що впливав на розвиток албанського руху, була інтенсивність та успішність національно-визвольних рухів сусідніх народів – сербів, чорногорців, греків, болгар. Успіхи останніх, з огляду на невизначеність кордонів і взаємовиключні програми державотворення народів, сприймалися албанцями як безпосередня загроза і тим самим змушували їх активніше розглядати варіанти протидії.

Як вже зазначалося, існують приклади співпраці албанців із сусідами в спільних діях проти Османської адміністрації, але ці випадки в переважній більшості характеризувалися безсистемними і спорадичними повстаннями

племен проти притисків влади за відсутності об'єднуючого ідеологічного національного підґрунтя та висунення конкретних автономістських ідей³¹.

Перші свідомі ідеї щодо політично-адміністративної автономії албанців з'являються протягом 60-х років XIX століття. Зокрема, у цей період албанець Зеф Юбані заявляє про сформованість албанської нації та відповідну належність їй політичної самостійності на основі природного права. Разом з тим, ідея здобуття незалежності шляхом загального повстання вважалася передчасною, оскільки турецька система була ще досить міцною, а албанці – надто малочисельним і роз'єднаним народом, щоб самостійно протистояти як імперській владі, так і сусіднім народам у боротьбі за етнічно неоднорідні території. Крім того, як згадувалося вище, переважна більшість феодалної верхівки албанців була міцно інтегрована в османську систему влади і опиралася ідеям самостійності³².

Активність проявляла й албанська еміграція, особливо за підтримки країн, що мали інтереси в регіоні. Виділяється два значних центри еміграції – італійська (ще із часів Скендербега) та Константинопольська (дисидентська). Відповідно відрізнялися і вектори їх ідеологій – "просвічений" італійський, що опирався на католицизм, та переважно мухаммеданський "східний".

Ще в 1862 р. в Італії був заснований "Грецько-Слов'янсько-Албанський комітет" (Comitato Greco-Slavo-Albanese), за допомогою якого Рим намагався впливати на розвиток подій на Балканах. У рамках іншої громадської організації – "Ліга за звільнення балканського півострова", було засновано "Італійсько-албанський комітет за звільнення східних (балканських) албанців", який у декларації у вересні 1976 р. закликав албанців "надати руку допомоги югослов'янам у боротьбі проти спільного поневолювача"³³.

З огляду на небезпеку з боку сусідів, спочатку концепція італо-албанців базувалася на необхідності створення албансько-грецької федерації чи дуалістичної монархії, але згодом, після усвідомлення її нерéalності, перевагу було надано чисто автономістській ідеї. При чому, важливе місце відводилося католицькому фактору, який переважав у північних районах.

Із загостренням східного питання після боснійського повстання в 1975 році активізується автономістський рух серед албанської еліти. На цей час, у калькуляціях великих держав вже знаходить своє місце ідея автономізації Албанії. Це питання, зокрема, обговорювалося під час російсько-австрійських дипломатичних переговорів у Рейхштадті (8 липня 1876 р.). Стаття 3 Рейхштадтського договору, укладеного Горчаковим і Андраші, передбачає, що у випадку зміни територіального устрою чи розпаду оттоманського царства виключається створення єдиної великої слов'янської держави, але зате Болгарія, Албанія і залишок

Румелії могли б бути конституційовані в незалежні держави. При чому, російська сторона, виходячи з власних намагань максимально ослабити Порту, відстоювала думку про надання Албанії незалежності, у той час як Відень наполягав на автономії. Ідея незалежності Албанії була підтверджена і в наступній Будапештській конвенції від 15 січня 1877 р.

Щоб належним чином скористатися ситуацією, албанці активізують зусилля щодо лобювання ідеї автономізації Албанії. Провідну роль у цьому відіграють два центри – албанські інтелектуали зі Стамбула та католики північних районів із центром у м. Скадар. При чому, перші спиралися в значній мірі на опозиційні турецькі кола, про що йтиметься нижче, а останні – на албанську міграцію в Італії.

Рух албанців-католиків на чолі з династією Мирдитів підтримувався італійською владою і пропагував ідею автономії північних районів – аж до незалежності як максимальної цілі, а також захищав ідею надання північним районам автономії навіть у рамках можливої загальноалбанської самоврядності. Як один з варіантів розглядалась можливість опирання на Чорногорію в підтримці автономістських ідей. Разом з тим, цей рух стикався з нерозумінням та опором мусульман і небажанням більшості населення повністю розривати зв'язки з Портою. Постійні військові конфлікти в регіоні протягом східної кризи призвели до маневрування католицької еліти в координатах Порто-мусульмани-Чорногорія-Італія-Австро-Угорщина з метою якнайкращого захисту власних інтересів.

Провідну роль у пропаганді ідеї албанської автономії відігравала група албанських інтелектуалів у Стамбулі на чолі з Абдул-бегом Фрашері, Пашко Васа, Яні Врето та ін. Вони спиралися на деякі опозиційні турецькі кола, які, виступаючи проти війни Туреччини з Росією, використовували албанський фактор для посилення власних позицій. "З цією метою вони [опозиційні кола] вдало обрали арнаутів³⁴ – своїх одновірців, і їх наговорили, щоб вимагали відокремлення від Турецького царства або принаймні утворення окремого арнаутського шалуку (князівства) з самостійністю, яку вони мали ще під своїми наслідними старшинами"³⁵.

Отже, вже із самого початку в процесі створення Призренської ліги спостерігається очевидна роль зацікавлених зовнішніх сил – самої Порти, та Італії – яка за допомогою албанської еміграції та підтримки албанців на Балканах намагалась проникнути в цей стратегічно важливий для неї регіон.

На хвилі чергової спроби європейських сил змусити Порту прийняти вимоги щодо реформ, вираженої в Лондонському протоколі (31 березня 1877 р.), Абдул-бег Фрашері розгортає агітаційну кампанію в м. Яніна, який є центром влади на кордоні з Грецією. Її результатом стала підготовка т.зв. Янінського меморандуму, адресованого владі з вимогами про адміністративну автономію для албанців. Зокрема, він передбачав

об'єднання всіх албанських країв в єдиний вілаєт, здійснення адміністрації албанськими чиновниками, уживання в діловодстві, судочинстві та освіті албанської мови, відбуття албанцями військової служби в межах вілаєту, використання бюджетних засобів переважно на потреби області тощо³⁶.

Хоча і не здобувши реакції влади, меморандум отримав подальший розвиток, коли після створення Абдул-бегом Фрашері і П.Васою восени 1877 р. в Стамбулі "Центрального комітету захисту національних прав албанців" він став основою програми комітету. Зазнавши ґрунтовнішої проробки і базуючись на ідеї територіально-адміністративної автономії країв, населених албанцями, цей документ також постав базовою ідейною програмою національного єднання албанців у майбутньому взагалі. І хоча експліцитно території, на які претендували албанці, у програмі не згадуються, у дусі продовження боротьби і наступної чіткої конкретизації вимог в рамках Призренської ліги можна стверджувати про націленість творців програми на чотири вілаєти – Скадарський, Бітольський, Янінський і Косовський.

З розвитком російсько-турецької війни і наближенням російської армії до Стамбула діяльність автономістів активізується далі. У січні 1878 р. в бітольському та косовському вілаєтах спостерігаються агітаційні зібрання албанців, на яких пропагуються ідеї в дусі згаданого меморандуму³⁷. Крім того, посиленню пропаганди сприяли і активна діяльність італійських і австро-угорських консульсько-дипломатичних представництв у цих регіонах, зумовлених підготовкою Відня і Риму до нових перетурбацій в імперії і схиляючи населення на свій бік. При цьому, Італія в основному підтримувала відокремлення албанців, а Австро-Угорщина – надання їм автономії³⁸.

Поразка Туреччини у війні і підписання 3 березня 1878 р. Сан-Стефанського перемир'я надали нового і серйозного поштовху розвитку албанського питання. Згідно із твердженнями деяких дослідників³⁹, саме важкі для Порти умови перемир'я стали однією з передумов створення відомої Призренської ліги. Документ, зокрема, передбачав створення великої Болгарської держави з виходом до Егейського моря та розширення територій Сербії, Чорногорії та Греції, і тим самим йшов у розріз із територіальними вимогами творців албанського проекту.

Албанці відразу реагують – у квітні 1878 р. "Центральний комітет" знову висуває владі вимогу про надання албанським територіям автономії на основі положень попереднього Янінського меморандуму та програми комітету. Результатів цей демарш також не дав.

У зв'язку з цим, протягом травня 1878 р. А.Фрашері публікує у віденській пресі⁴⁰ кілька статей, в яких висвітлює зміст албанського питання і озвучує потребу "інтегритету великої Албанії в рамках отто-

манського царства"⁴¹.

При чому, обирається саме Відень, а не скажімо Париж, де А.Фрашері у свій час вчився, оскільки Австро-Угорщина, як ключовий гравець у регіоні, вже тоді розглядала Албанію як потенційний об'єкт своєї балканської політики, зокрема як противага домінації слов'ян на півострові. Розглядаючи еволюцію позиції Відня щодо албанського питання, слід зазначити, що в ході Рейхштадтських та інших переговорів з Росією граф Андраші наполягав на автономії. Очевидним пріоритетом Австро-Угорщини на цьому етапі була анексія Боснії, про що і йшлося під час переговорів, і тому щодо Албанії поки що використовувалась ідея автономії, щоб із часом – при зручному моменті, спробувати розширити свій вплив і на цей регіон⁴².

У віденських колах у цей час в обігу було два погляди на політику щодо албанського питання. Офіційна позиція – заява графа Андраші (26 квітня 1878 р.), згідно з якою від "розгулу панславізму" Албанію краще захистить її автономія, ніж інтеграція до складу якоїсь великої сили. З іншого боку, у меморандумі, розробленому керівником царської канцелярії генералом Беком на початку 1878 р. чітко зазначається, що Албанія – це сфера впливу Австро-Угорщини⁴³.

Крім того, у сенсі пошуку зовнішніх союзників наприкінці березня Комітет вручає Послу Великобританії в Стамбулі меморандум, в якому також, звертаючи увагу на умови, що складаються після поразки Туреччини, та положення албанців в імперії, просить підтримки своїм автономістським прагненням. Зокрема, у ньому висловлюється протест проти включення "албанських територій" до складу Чорногорії чи іншої слов'янської держави, як це передбачав Сан-Стефанський договір, та рішучість албанців "розірвати ланцюги, що пов'язують їх з Туреччиною" і здобути автономію навіть шляхом "приєднання до якоїсь великої європейської держави"⁴⁴.

Отже, діяльністю т.зв. Стамбульського комітету в роки "східної кризи", яка зокрема і викликала активізацію до останнього часу слабко вираженого албанського національно-визвольного руху, було закладено фундамент для створення Призренської ліги та сформульовано великоалбанську програму, покладену в основу її діяльності. Головними моментами позиції, напрацьованої лідерами комітету, стали – ідея про необхідність захисту територіальної цілісності проектованої Албанії, базованої на Скадарському, Бітольському, Янінському та Косовському вілаєтах, а також усвідомлення необхідності пошуку для реалізації цієї цілі покровителя серед великих держав Європи.

У ході "східної кризи" більш-менш виразно окреслилась концепція албанської автономії, що була формально закріплена заснуванням При-

зренської ліги. При чому, одразу слід відзначити протекторатський тип концепції. Будучи найслабшою і найменш розвинутою нацією в регіоні, де наприкінці XIX ст. бурхливо розгорялися націоналістичні рухи сусідніх народів, албанці, втрачаючи історичного протектора своїх інтересів в особі Османської імперії, об'єктивно змушені були шукати нового зовнішнього покровителя для реалізації власної націоналістичної програми. "Цілі албанської буржуазії та албанських феодалів були схожими цілям сусідніх буржуазій, що призвело до відсутності сусіднього співробітництва... [і] створили можливості для дедалі бруталнішого втручання імперіалістичних сил у балканські проблеми"⁴⁵.

Найбільш реальними в даному випадку протекторами могли бути Австро-Угорщина, Англія та Порто, що і зумовило зовнішню діяльність Комітету. У цьому плані характерним є положення, висловлене в меморандумі Послу Великобританії: "Коли не здобудуть автономії, албанці, якщо мусять вибирати між підкореністю якійсь малій слов'янській державі і приєднання до деякої великої європейської держави, без коливань одногосно висловилися б на користь другої альтернативи."⁴⁶.

Заснування Призренської ліги

Після Сан-Стефанського перемир'я поряд із зусиллями албанських діячів щодо пропаганди автономістсько-незалежницьких ідей більш серйозно розглядати албанське питання починає і Порто, але, звичайно, під іншим кутом.

Знаходячись на грані колапсу внаслідок військових дій з Росією, Сербією і Чорногорією, під загрозою втратити всі свої європейські території Стамбул вдається до маневру з метою будь-якими засобами втримати прихильність албанців – чи не єдиної опори на Балканському півострові, що залишилась. Готуючись по Берлінського конгресу, який мав відіграти провідну роль у виробленні нового статус-кво на Балканах, з метою зберегти свою присутність по той бік Дарданелл, і зокрема перешкодити передачі Болгарії (територію якої в Сан-Стефано домовлено було значно розширити), Сербії та Чорногорії суміжних територій, Порто вирішує опертися на албанський фактор.

Підтримкою та стимулюванням Портою "албанського питання", а саме пропагандою албанської автономії (через заснування Призренської ліги) із чіткою прив'язкою до влади Султана та обґрунтуванням прав албанців на суміжні території (у т.ч. через збройну боротьбу албанців проти їх передачі навіть згідно з положеннями Берлінського трактату), Стамбул намагається вирішити проблему значного посилення слов'янських народів та свого колапсу на Балканах. Таким чином, Призренська ліга при своєму заснуванні в червні 1878 р. була перш за все спробою використання Портою національно-патріотичних емоцій час-

тини албанців у власних цілях.

Паралельно з албанцями Порта починає вживати кроків для пропаганди албанської ідеї. Скликаючи албанську знать, зокрема тих, хто втратив привілеї під час запровадження реформ Танзимату, і підкупляючи посадами, фінансово та іншими почестями, Порта агітувала їх за підтримку серед албанців прив'язаності до імперії, а також настроювала проти сербів і чорногорців. Взамін було обіцяно припинити дроблення "Арнаутока" – албанських територій, та висловлено розуміння щодо повернення албанцям колишнього племінного самоврядування, скасованого Танзиматом⁴⁷.

На початку травня 1878 р. до Призрена на нараду активно починають з'їжджати делегати від більшості албанських племен – "за 3-4 дні прибуло біля 300 чоловік"⁴⁸. Християн-албанців було небагато, в основному діячі з Цариграду.

Причому, з метою забезпечити бажаний для себе результат турецька влада не тільки не заважала, але і навпаки в різних районах "закликала стрійшин у Призрен на нараду"⁴⁹. З іншого боку, проти волі влади, яка вже тоді намагалася ізолювати від цього процесу прогресивно настроєних лідерів Цариградського комітету, прибули А.Фрашері та Я.Врего.

10 травня 1878 року в Призрені було сформовано "Лігу щодо захисту прав албанського народу" (т.зв. Призренська ліга). Перші ж дні конгресу продемонстрували наявність кількох течій, кожна з яких по-своєму трактувала концепцію вирішення албанського питання. Як було зазначено вище, глибокий історичний поділ албанської народності за різними критеріями (соціальний, релігійний, економічний) та зовнішніми орієнтаціями (проіталійська, протурецька) зумовили і власні для кожної групи першочергові інтереси, які було важко поєднати практично.

Так, представники малорозвинутої та слабко підкореної турками Північної (гірської) Албанії (косовські та дебарські албанці) в ідею автономії вкладали переважно повернення племінного самоуправління (власні старійшини, мінімум податків і рекрутування війська центром тощо). З іншого боку, делегати від Центральної та Південної Албанії, більш розвинутої та інтегрованої в імперську систему, відстоювали про незалежницьку позицію. Албанці-католики (район компактного проживання – м.Скадар) також вимагали повну незалежність.

Таким чином, практично в грі опиняється кілька суб'єктів, яких вирізняють специфічні інтереси та спрямування, і відповідно кілька проєктів вирішення албанського питання, а саме: Порта (за створення ісламської проімперської автономії); Цариградський комітет (незалежність); Скадарська католицька знать (під впливом Італії – за незалежність); албанська знать, зацікавлена в поверненні традиціоналістської автономії.

Представник Цариградського комітету А.Фрашері виклав радикаль-

ну програму – розрив усіх зв'язків з Турецькою імперією та створення незалежної албанської держави в складі чотирьох князівств (шалуків): Південна Албанія (Яніна, Епір); Північна та середня Албанія (Скадар, Тірана, Елбасан); Македонія (Дебр, Скопле, Гостивар, Прілеп, Велес, Бітоль, Охрид); Косово (Печ, Джаковіца, Призрен, Митровіца, Пріштїна, Гніляне, Прешево, Куманово, Нові Пазар, Сієніца)⁵⁰.

І хоча представники різних течій не погоджувалися щодо стратегії та тактики албанського проекту, територіальний аспект, досить детально означений радикалами, отримав підтримку більшості і ліг в основу проекту Призренської ліги, поставши базовим варіантом і для всіх наступних великоалбанських планів ХХ століття.

Кордони, етноси, релігія, населення

Наскільки були виправданими такі територіальні вимоги? Одні з перших фактологічних згадок про населення проектованої албанцями автономії з'являються в меморандумі британському послу. Зокрема наводиться, що "Албанія" налічує 2 млн. чол., з яких половину становлять мусульмани, 750 тис. – православні християни і 250 тис. – католики⁵¹. При цьому свідомо не було означено етнічну структуру населення, яка далеко не відповідала максималістичним територіальним вимогам Комітету.

При більш детальному розгляді етнічного складу територій, на які розраховували албанські діячі, аргументи свідчать зовсім не на користь проекту Комітету та базованих на ньому наступних великоалбанських планів. Згідно із статистичними даними, чотири вілаєти – які за задумами Комітету повинні були увійти до єдиного албанського вілаєту, налічували всього 44% албанців. Частка інших етносів і народностей становила: македонці ("болгари") – 19,2%, серби – 11,4%, греки – 9,2%, влахи – 6,5%, турки (османи) – 9,3%, євреї, вірмени та цигани – 0,4%⁵².

Таким чином, з виключно конфесійним підходом вже з перших меморандумів (британський) почалися зловживання з аргументами на рахунок чисельності та етнічної структури населення чотирьох вілаєтів з метою штучного приховування факту етнічної гетерогенності не на користь албанців. Цим, фактично, один з ключових аргументів – етнічний, перетворювався на стратегічну слабкість усієї концепції. Значна невідповідність етнічних даних конфесійним непрямо свідчить і про темпи ісламізації слов'янського населення в імперії.

Але саме максималістична програма албанців якнайкраще відповідала Порті, оскільки забезпечувала досягнення власних цілей – мінімізація територіальних втрат і запобігання посиленню слов'янських держав та Греції, а з іншого боку – зміцнення Албанії, як своєї єдиної постсанстефанської опори в європейській частині імперії. Саму тому цей аспект отримав повну підтримку Стамбула і з цілою великоалбанської концепції в

підсумку роботи Призренського конгресу було відібрано лише територіальний фактор, але відкинута максималістичні вимоги щодо повної незалежності від Османської імперії. При чому, на той час існували також думки і щодо включення до албанської області і солунського вілаєту, чим би частка албанців була іще знижена до менше, ніж третини⁵³.

Питання означення албанських кордонів порушувалося і в т.зв. Скадарському меморандумі (див. нижче). У ньому ареал албанських територій описується наступним чином "Від берегів Бояни до околиць Яніни живе єдиний і гомогенний народ. Від Яніни до затоки Амбрації знаходиться територія, яку грецька релігійна та інша пропаганда оспорує албанцям, що тут переважають якщо не кількістю [населення], то по силі і здатності до опору"⁵⁴. Отже тут навіть визнається кількісне переважання на південних спірних територіях інших народів (у даному випадку греків), але при цьому наголос робиться на елементі сили щодо здатності відстоювати свої інтереси.

Особливо слід відзначити роль цього максималістичного погляду на "албанські" землі, що культивувався в рамках Призренської ліги, з огляду на фактичну меншість етнічних албанців на згаданих територіях, для формування у свідомості самих албанців і пропагування серед іноземних країн хибних уявлень про кордони "Великої Албанії". Такий підхід закладав фундамент для розпадения ворожнечі між албанцями та сусідніми народами, які нібито претендували на "виключно албанські землі". Як показали події ХХ століття, він також зіграв і фатальну роль для історії Балканського регіону в цілому та долі албанської нації.

Утім, після довгих суперечок радикали пішли на компроміс і було сформовано президію конгресу та робочі комітети для розробки базових документів – Статуту (Карарнаме) та Таалімату (директивний документ), прийнятих 17 червня (за іншими джерелами 10 червня⁵⁵) та 2 липня 1878 р. відповідно. Детальний аналіз цих документів, у силу їх засадничого характеру, свідчить про перемогу протурецьких і проісламських сил (великі землевласники, племенська та ісламська знать).

Так, перша стаття статуту зазначає, що Ліга сформована "з метою заперечення будь-якої влади крім Високої Порти та активну участь у захисті державної цілісності з використанням всіх засобів". Стаття 3 відзначає необхідність захисту "царських прав Його Величності Султана... нашого князя (господара)". Ліга, відповідно до законів шаріату захищатиме життя, честь і власність лояльних мусульман (ст.4). У статті 6 яскраво означається відношення до сусідніх народів: "Маючи на увазі ситуацію на Балканах, ні в якому разі не допустимо іноземним військам вхід на наші території. Болгарський уряд не приймемо... Якщо Сербія добровільно не евакуює землі, які протиправно окупувала, проти неї пошлемо акінджії ("*головорізів*")... проти Чорногорії діятимемо таким же

чином." Наголошуючи на "протиправній окупації" територій, Ліга їх штучно охрещує албанськими землями. Стаття 9 ще більше окреслює ісламський характер Ліги, закликаючи на допомогу албанцям і інших "єдиновірців" імперії. Стаття 14 врегульовує відносини з Османською імперією: "Само собою розуміється, що уряд не буде втручатися в діяльність Ліги. З іншого боку, і Ліга не буде втручатися в справи внутрішньої адміністрації уряду, за виключенням якщо йтиметься про насильні заходи, що можуть бути доведені"⁵⁶.

Основні моменти прийнятих рішень полягають у наступному: 1) албанці не допустять передачу земель, які вони вважали своїми, Сербії, Чорногорії чи Греції; 2) усі території, які внаслідок військових дій були зайняті сербськими та чорногорськими військами, повинні бути повернуті; 3) з метою реалізації програми (зокрема територіального аспекту) необхідно вжити заходів на міжнародній арені – на Берлінському конгресі та конкретно з урядами великих європейських країн; 4) вимога щодо повернення адміністративного самоуправління, скасованого Туреччиною на початку XIX ст.⁵⁷. Симптоматичним одразу вбачається практичне співпадіння цілей Ліги з актуальними на той час інтересами Порти.

Очевидна поразка Османської імперії, радикальні рішення Сан-Стефанського договору та очікування територіальних рішень Берлінського конгресу визначали перш за все оборонний характер ліги. Чіткий наголос на ісламському факторі та виразна спрямованість проти сусідів – Сербії, Чорногорії, Болгарії та Греції, які є, водночас, запеклими ворогами Порти, дає змогу стверджувати про антислов'янський та антигрецький характер ліги, вигідний Порті⁵⁸. У Статуті організація визначається як "Ліга лояльних мусульман" (Xhemiliati Ihtiliati Islamie) і навіть не згадуються албанці – політичним суб'єктом Ліги є мусульмани.

Поряд із чіткою прив'язаністю до Туреччини це свідчить про успіхи Порти в спрямуванні діяльності Ліги від самого початку в потрібне їй русло. Не дивлячись на спроби стамбульських і скадарських інтелектуалів нав'язати конгресу пронезалежницьку (перш за все антитурецьку) національну програму та вивести албанське питання на міжнародну арену з метою опертися на якусь з європейських сил (у даному випадку Австро-Угорщину та Італію), перевагу здобуло консервативне мусульмансько-феодалне лобі. Пропагуванням загроженості проклямованих "албанських" територій з боку сусідніх народів керівництво Ліги намагалось гомогенізувати політично гетерогенне об'єднання та ісламізоване албанське населення в напрямку збереження цілісності турецьких територій в Європі. Головним протектором албанців і далі залишається Порта. Перші згадки про албанців з'являються тільки в Тааліматі – другому документі Ліги, прийнятому 2.07.1878.

Підсумкові документи було прийнято у формі петиції (мухура) у двох

примірниках підписаних учасниками та спостерігачами конгресу із Призрену та околиць. При чому, призренські серби під примусом теж підписували підсумкові документи. Таким чином, численне слов'янське та грецьке населення, усупереч опору ісламізації та збереження пам'яті про свої середньовічні держави на згаданих територіях, було змушене через албанізацію вплинути на власну політичну долю, жертвуючи національним та релігійним самовизначенням задля інтересів економічного існування⁵⁹.

Один примірник петиції одразу надіслано Султану, інший – з обраними посланцями Ліги (відомі А.Фрашері та Я.Врето) відправлено на Берлінський конгрес для проведення відповідної політичної роботи на міжнародній арені.

Водночас, по всіх краях було розіслано представників для формування на місцях комітетів Ліги. Знову ж таки, представники різних течій будували осередки базуючись на власному баченні албанського питання. На півдні комітети засновувалися на пронезалежницьких ідеях А.Фрашері, але Порто змушена була стримано реагувати на це, оскільки розраховувала використати албанців також і проти греків.

Скадарський меморандум

Албанці з м.Скадар – важливого адміністративного центру і місця зосередження католиків, під впливом діаспори в Італії і власне італійської пропаганди, а також з огляду на вищий рівень соціально-економічного та політичного розвитку, займали більш прогресивну пронезалежницьку позицію.

Незалежно від самої Ліги скадарські албанці (500 підписів) 13 червня 1878 р. надіслали британському прем'єр-міністру Б.Дізраелі меморандум, в якому виклали своє бачення щодо стратегії розвитку албанського питання. З огляду на його концептуальну важливість доцільно навести основні положення документа⁶⁰:

- Албанія має стільки урядів, скільки має племен, що означає – немає жодного, отже тільки ініціативою окремих своїх громадян може прокласти собі шлях до Берлінського конгресу. Але ця акція була б надто слабкою без протекції якоїсь великою сили.

- Австро-Угорщина не може бути таким захисником, оскільки надто зацікавлена і не приховує бажання зробити з Ядранського моря власне озеро, намагаючись розширити свою владу від Трста [теперішній Трієст] на південь через албанське узбережжя і закріпитися в портах Бар, С.Джованні ді Медуа, Драч [Дуррес] і Валона.

- Італія також не може бути тим захисником. "Щоб не пробудити в Австрії зависть і не допустити хибне розуміння та злорадне тлумачення її високих намірів, Італія обмежується в тому, щоб бути між нами побор-

ником принципу народності... Передбачаючи небезпідставну небезпеку того, що Албанія могла б бути нав'язана якась інша іноземна домінація, Італія розвиває тут свій цивілізаторський та національний вплив шляхом надання порад...".

- Тільки Англія може бути захисником Албанії. Незалежно від питання правди, вона чітко зацікавлена в створенні солідного щита від слов'янської інвазії в напрямку Ядрану, а тим щитом можуть бути, перш за все, народи, яким загрожує ця навала.

- Справедливим є створення слов'янськими народами єдиної чи кількох самостійних держав, але треба це зробити і грекам, а також і албанцям "повернути, підтвердити і визнати власну незалежність".

- Албанія не може бути приєднана до Греції, оскільки по всьому відрізняється від неї; вона не терпітиме слов'янську владу, чи з болгарського чи з чорногорського боку; Албанія ніколи не буде і турецькою.

- Незалежна Албанія, крім того, буде і елементом політичної та торговельної рівноваги, тому що, виключаючи домінацію будь-якої іншої нації, утримуватиме шлях на Схід відкритим для всіх.

- Оновлення незалежної албанської держави не є з точки зору права нічим надто новим, як і у випадку Сербії, Румунії чи Чорногорії. Йдеться тільки про те, що замість теперішньої незалежності окремих албанських племен визнається їх державна цілісність і незалежність цієї цілісності. Таким чином, і принцип непорушності цілісності Турецького царства порушено не буде, оскільки деякі племена і до цього часу були незалежними [зокрема йдеться про гірські райони, які в силу недоступності та опору малорозвинутих племен фактично не контролювалися Портою].

- Оновлення Албанії не може бути довірене Порті, але міжнародній комісії як у випадку Болгарії та Криту.

- На чолі Албанії під знаменами Скендербега повинен бути князь місцевої сім'ї, яка користується загальною симпатією і яка є всім дорогою з огляду на традиції слави і незгод, що пережила. Іноземний володар в Албанії не здобув би підтримки.

Будучи сформульованим у вигляді *aide-memoire* для пропаганди албанського питання на Берлінському конгресі, Скадарський меморандум повніше та послідовніше від інших документів такого характеру виклав основи проекту етнічної та територіальної Албанії в умовах, створених Сан-Стефанським миром та загальною ситуацією в регіоні.

Перш за все слід відзначити акцент на пошуку зовнішнього гаранта албанських інтересів, яким, на думку авторів, мала б бути Великобританія, як ключова європейська і ведуча морська держава із значними інтересами в середземноморському регіоні. Логіка документа побудована на основі останніх стратегічних змін на Балканах та врахуванні геополітичних інтересів головних гравців. Так, меморандум закономірно враховував

зацікавленість Англії у неприпустимості надмірного посилення слов'янського фактору в регіоні, що загрожувало виходом Росії через слов'янські держави на береги Середземного моря та встановленні контролю Москви над протоками Босфор та Дарданелли. Крім того, Лондон у нових динамічних умовах намагався зберегти баланс сил на Балканах і не допустити значного посилення також і впливу Австро-Угорщини. Враховуючи ці геополітичні викладки, автори апелювали до уряду Великобританії скористатися Албанією як "щитом" для стримування експансії з одного боку слов'янських держав та Росії, яка намагається "через Болгарію домінувати Фракією і Босфором, а через Чорногорію – Албанією", з іншого – Австро-Угорської імперії, враховуючи її балканські апетити. Разом з тим, пропагуючи самостійність Албанії вони не врахували також зацікавленість Лондона в збереженні від розпаду Османської імперії, що входило у суперечність з албанською незалежністю.

У цілому, Скадарський меморандум, як програма розв'язання албанського питання, має більш прогресивний характер у порівнянні зі Статутом Призренської ліги та більш реалістичний підхід відносно позицій цариградських радикалів. Він, фактично, є першим цілісним і обґрунтованим програмним документом, що порушує питання незалежності Албанії. Особливо слід відзначити врахування стратегічних інтересів європейських акторів та існуючий на той час історичний контекст, зумовлений "східною кризою", та визначення елементів тактики досягнення мети.

Протекторатський тип албанської державності, який проходить червоною ниткою через меморандум, позначиться і на подальшому розвитку великоалбанського проекту протягом ХХ століття.

Результати Берлінського конгресу

Меморандуми представникам великих держав і політична діяльність албанців у рамках Берлінського конгресу залишились безрезультатними – албанська тема не обговорювалась на конгресі, оскільки албанці розглядалися і в етнічному, і в територіальному аспекті складовою частиною Туреччини. Разом з тим, ці зусилля не були зовсім марними, тому що сприяли поширенню інформації про албанське питання, яке згодом було взяте до уваги головними європейськими гравцями у своїх стратегічних планах щодо Балкан.

Італія, яка поступово нарощувала свою присутність на Балканах, під час Берлінського конгресу робила спроби винести албанське питання на широке обговорення, але з огляду на відносно ще не впливовий на той час голос Риму в європейських справах – безуспішно. Але ці кроки таки мали користь у сенсі їх високої оцінки албанськими діячами на фоні в цілому неприхильного відношення інших держав, що сприяло довгостроковій прив'язці албанців до італійського фактору та зміцнення по-

зицій Італії в регіоні.

* * *

Підсумовуючи, слід відзначити, що протягом XIX століття Балкани являли собою клубок взаємопереплених інтересів і суперечностей, з яких можна виокремити наступні антагонізми: балканські народи – Османська імперія; Туреччина – великі сили; великі сили між собою; великі сили – балканські народи, оскільки перші намагаються заповнити вакуум своєю присутністю, а останні – суверенними державами. На все це накладаються взаємосуперечливі великодержавницькі програми балканських народів, які здобувають все більшої популярності з розвитком їх національного ідентитету. Так, греки проєктують відновлення Візантійської царства, болгари – Сімеонового, а серби – Душанового.

З відходом Османської імперії регіон перетворювався на шахову дошку для гри великих держав Європи, які змагалися за власні стратегічні інтереси, що йшли набагато далі традиційної територіальної експансії. З іншого боку, ця шахівниця дедалі більше розпалювалася національно-визвольними змаганнями поневолених народів, які також часто мали досить суперечливі інтереси, що заважало їм одним фронтом виступити проти поневолювача і чим вдало користувалися "великі".

В умовах геополітичних ігор великих держав народи Балканського півострова часто використовувалися для досягнення чужих для них цілей. Кожна зі сторін намагалася завоювати прихильність малих народів, виходячи з власних калькуляцій і водночас прикриваючись ідеологічними доктринами.

Напруженість у відносинах албанців із сусідніми народами формується протягом століть поступового занепаду Оттоманської імперії. У цілому, випадки співробітництва албанців із сусідами можливо розглядати як тактичні союзи в основному проти турецького імперського владарювання, у той час як в стратегічному плані вони мали різні цілі (сусіднє положення; невизначеність кордонів, у т.ч. і через міцні позиції племінного укладу). Іншими словами, допоки народи жили в міцній Оттоманській імперії рівень взаємних відносин (антагонізму) коливався від випадку до випадку, у той час як з поступовим ослабленням Порти і виходом на передній план питання визначення кордонів і побудови національних держав, в якому кожна сторона мала свої цілі, антагонізм невпинно наростав.

Закріплення албанської феодальної верхівки в турецькій системі владарювання, ставка Константинополя на албанський фактор, як інструмент протидії національно-визвольним рухам слов'ян і греків, зробили албанську еліту на кінець XIX ст., коли Османська імперія все більше починає "тріщати по швах", чи не єдиним реакційним елементом європейської частини імперії, зацікавленим в її збереженні. Автономія в

складі імперії вважалась найкращою гарантією національної безпеки албанців, оскільки при її розпаді албанці об'єктивно не могли протистояти сусідам у захисті власних інтересів, і перш за все територіальних. Цьому сприяв також підтримуваний Портою низький рівень національної свідомості албанців, які значно відставали від сусідніх народів у своєму національному пробудженні. Албанці були також єдиним з підкорених народів на Балканах, який у своїй переважаючій більшості прийняв іслам.

Дії Стамбулу щодо централізації імперії та розвиток національно-визвольних рухів сусідніх народів у значній мірі спричинили активізацію і албанського руху наприкінці ХІХ століття. Зокрема, саме створення незалежних держав – Болгарії, Сербії, Чорногорії, як це передбачав Сан-Стефанський договір, став остаточним поштовхом для спроб формулювання албанської програми. Вихід на порядок денний питання кордонів на Балканах значно активізував дії албанців.

Таким чином, події 1878 року застали албанців та слов'янське і грецьке населення імперії в протилежних таборах, і, слід відзначити, не тільки через традиційне для Балкан протиборство програм побудови національних держав, але і через обрані політичні пріоритети.

Програма створення великоалбанської держави з'явилася напередодні Берлінського конгресу не тільки і не стільки як наслідок розвитку та національного самоусвідомлення. Важливу роль у цьому відіграв вплив зовнішніх факторів у їх намаганні реалізувати власні інтереси, у даному випадку інтереси деградуючої Османської імперії щодо свого розпаду, а також стримування слов'янського чинника, у чому були зацікавлені і певні міжнародні гравці. Інакше кажучи, перші паростки пізнього національного пробудження албанців були використані для захисту чужих інтересів, перш за все Порти. Великоалбанська програма, як і деякі інші автономістські проекти в часи розпаду імперій, у значній мірі слугували інтересам великих держав і тому активно підтримувалися, а часто і ініціювалися саме ними.

Антагонізм щодо сусідів, закладений в основи албанського питання (перші меморандуми та програмні документи), став, на жаль, визначальним фактором у розвитку відносин з країнами регіону протягом наступного століття і надалі, а також ліг в основу довготривалих ідеологічних та збройних конфліктів.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Bariš H. *Lingvističke studije*. – Sarajevo, 1954. – С. 8.
- ² Богданович Д. *Књига о Косову*. – Београд, 1985. – С. 13.

- ³ Stavrianos L.S. *The Balkans since 1453*. – London, 2000. – С. 8.
- ⁴ Scanderl H.D. *Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns und Italiens 1877-1908, Albanische Forschungen IX*. – Wiesbaden, 1971. – С. 10.
- ⁵ Stavrianos L.S. *Op.cit.* – С. 130.
- ⁶ Skendi S. *The Albanian national awakening 1878-1912*. – Princetown, 1967. – С. 13.
- ⁷ Храбак Б. Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880 године. *Историјски часопис XXV-XXVI/1978-1979*. – Београд. – С. 170.
- ⁸ Skendi S. *Op.cit.* – С. 20.
- ⁹ Стојановић Јб. *Записи III*, 98. бр.5305.
- ¹⁰ Skendi S. *Op.cit.* – С. 9.
- ¹¹ Имами П. Срби и албанци кроз векове. – Београд, 1999.
- ¹² Симић П. Пут у Рамбује. Косовска криза 1995-2000. – Београд, 2000. – С. 14.
- ¹³ Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. Балканские войны XX века. – Москва, 2000. – С. 51.
- ¹⁴ Слов'яни, що прийняли іслам – проживали в основному на території Боснії.
- ¹⁵ Болгари, що прийняли іслам.
- ¹⁶ Frasheri K. *The history of Albania*. – Tirana, 1964. – С. 125.
- ¹⁷ Skendi S. *Op.cit.* – С. 18.
- ¹⁸ Marmullaku R. *Albania and the albanians*. – London, 1975. – С. 15.
- ¹⁹ Наприклад, з албанського клану Кургулу вийшла ціла династія великих візирів у часи піку розвитку Оттоманського царства в другій половині XVII ст.; албанці склали більшість серед осіб нетурецького походження, які досягли високих постів за часів Мехмеда II (Skendi S. *Op.cit.* – С. 20); значне місце албанців у військах яничар (Lybyer A.H. *The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*. – Cambridge, 1933. – С. 52).
- ²⁰ "Arnavutluk". *Encyclopedia of Islam (new edition)*. – NY, 1967. – С. 677.
- ²¹ Jelowich Charles & Barbara. *The establishment of the Balkan national states 1804-1920. A history of East Central Europe. Vol. VIII. 1977*. – С. 223.
- ²² Skendi S. *Op.cit.* – С. 19.
- ²³ Хаџи-Васильєвић Ј. Призренска лига – арбанашка конгра. – Београд, 1909. – С. 29-30.
- ²⁴ Имами П. Срби и албанци кроз векове. – Београд, 1999. – С. 131.
- ²⁵ Stavrianos L.S. *Op.cit.* – С. 498.
- ²⁶ Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы ... – С. 296.
- ²⁷ Frasheri K. *Op.cit.* – С. 126-127; Хаџи-Васильєвић Ј. *Op.cit.* – С. 21.
- ²⁸ Stavrianos L.S. *Op.cit.* – С. 501.
- ²⁹ Istočna kriza 1875-1878. Sanstefanski mir i Berlinski kongres. Zbirka radova na temu "Istočna kriza 1875-1878". – С. 109.
- ³⁰ Там само. – С. 108.
- ³¹ Храбак Б. *Op.cit.* – С. 160.
- ³² Rahimi Š. Pitanja autonomije Albanije u okviru osmanskog carstva 1877-1811. Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama u istočnij krizi 1875-1878. godine. T.I. – Sarajevo, 1977. – С. 328-329.
- ³³ Хаџи-Васильєвић Ј. *Op.cit.* – С. 27.
- ³⁴ Арнаути – албанці ісламського віросповідання.
- ³⁵ Хаџи-Васильєвић Ј. *Op.cit.* – С. 34.
- ³⁶ Храбак Б. *Op.cit.* – С. 163.
- ³⁷ Там само. – С. 166.
- ³⁸ Борозан Ђ. Велика Албанија. Поријекло. Идеје. Пракса. – Београд, 1995. – С. 25.

- ³⁹ Борозан Ђ., Хаджи-Васильевич Ј., Храбак Б.
⁴⁰ "Massager de Vienne" 3.V.1878, 1; 17.V.1878, 5; 24.V.1878, 5; 13.V.1878, 2-4.
⁴¹ Храбак Б. Op.cit. – С. 168.
⁴² Там само. – С. 166-168.
⁴³ Чубриловић В. Србија и Аустрија у XIX веку. Зборник радова на међународном скупу "Велике силе и Србија пред први светски рат". – Београд, 1976. – С. 124.
⁴⁴ Храбак Б. Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги. – Београд, 1978. – С. 238.
⁴⁵ Rahimi Š. Op.cit. – С. 331.
⁴⁶ Храбак Б. Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги. – Београд, 1978. – С. 238-239.
⁴⁷ Хађи-Васильевич Ј. Op.cit. – С. 37-38.
⁴⁸ Хађи-Васильевич Ј. Op.cit. – С. 39.
⁴⁹ Хађи-Васильевич Ј. Op.cit. – С. 40.
⁵⁰ Стулли Б. Албанско питање 1878-1882. Рад ЈАЗУ, 318. – Загреб, 1959. – С. 323.
⁵¹ Rizaj S. The Albanian League of Prishtine in the english documents (1878-1881). – Prishtine, 1978. – С. 190.
⁵² Scanderl H.D. Op.cit. – С. 9.
⁵³ Храбак Б. Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880 године. Op.cit. – С. 165.
⁵⁴ Там само. – С. 170.
⁵⁵ Berišaj M. Mednarodni pomen Prizrenske lige. – Ljubljana, 1989. – С. 9; С. Драшкић. Европа и албанско питање (1830-1921). – Београд, 2000. – С. 59.
⁵⁶ Ђ.Борозан. Op.cit. – С. 30-31; Храбак Б. Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880 године. Op.cit. – С. 169.
⁵⁷ Хађи-Васильевич Ј. Op.cit. – С. 42.
⁵⁸ Борозан Ђ. Op.cit. – С. 30.
⁵⁹ Борозан Ђ. Op.cit. – С. 29-30.
⁶⁰ Податак згідно з: Храбак Б. Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880 године. Op.cit. – С. 170.

Надійшла до редакції 22.06.2004